

Place targowe dawnych miast satelitarnych Krakowa, jurydyk i osad podmiejskich w fotografii ze zbiorów Muzeum Krakowa

Informacje o autorce: dr, historyk, adiunkt MK, Kamienica Hipolitów, oddział Muzeum Krakowa, <https://orcid.org/0000-0002-7369-9372>

Information about the author: PhD, historian, Associate Curator at the Museum of Kraków, Hipolit House, a branch of the Museum of Kraków, <https://orcid.org/0000-0002-7369-9372>

Abstrakt: Proces kształtowania substancji miejskiej Krakowa w ciągu wieków, a także towarzyszącej jej sieci placów targowych jest niezwykle frapujący. Od stuleci wokół Krakowa powstawały miasta satelitarne: Florencja, Kazimierz, Podgórze oraz najmłodsze z nich – Nowa Huta. Każde posiadało inną specyfikę, podobnie jak toczące się wewnątrz życie gospodarcze, którego przejawem były tętniące życiem targowiska. Rozwijająca się aglomeracja zrodziła potrzebę uruchamiania kolejnych placów handlowych dla zaopatrzenia mieszkańców. Począwszy od lat sześćdziesiątych XIX wieku, w obiektywie aparatów fotograficznych zarejestrowano kolejne fazy przemian, powstawanie targowisk, ich likwidację, jak również zmianę funkcji poszczególnych placów. Fotografie ze zbiorów Muzeum Krakowa ukazują codzienne funkcjonowanie placów handlowych od drugiej połowy XIX wieku do czasów współczesnych. Wiele uwagi poświęcono utrwaleniu sprzedających i kupujących, widoku straganów i oferowanych na nich towarów.

The Market Squares of Kraków's Former Satellite Towns, *Jurydyki*, and Suburban Settlements in the Photographs from the Collections of the Museum of Kraków

Abstract: The development of Kraków's urban space over the centuries, including the expansion of its market square network, is an incredibly fascinating process. Satellite towns grew around Kraków for centuries; their list includes Florencja, Kazimierz, Podgórze, and most recently – Nowa Huta. Each of them had its own unique character, and its own economic dynamics, which was reflected in their vibrant local market places. The growth of the Kraków conurbation

necessitated the establishment of new market squares to keep local residents sufficiently supplied. From the 1860s onward, the photographers' lenses captured the successive stages of the transformations taking place, the establishment of new market places, their liquidation, and the changes in the function of specific squares. Photographs from the collections of the Museum of Kraków show the everyday functioning of market squares from the second half of the 19th century until contemporary times. Increased attention was paid to the visual representation of sellers and buyers, as well as images of the stalls and the goods they offered.

Słowa kluczowe: fotografia, zdjęcie, negatyw, plac targowy, targowisko, Kleparz, Kazimierz, Podgórze, Nowa Huta

Keywords: photography, photo, negative, market square, market place, Kleparz, Kazimierz, Podgórze, Nowa Huta

Ciekawy przykład kształtowania sieci targowisk stanowią place powstające w miastach otaczających Kraków, począwszy od czasów średniowiecznych po te zupełnie nieodległe¹. Najstarszym z nich, funkcjonującym nieprzerwanie od XIV wieku, jest dawny Rynek Kleparski, którego zachowaną część nazywamy współcześnie Starym Kleparzem. Jego geneza związana jest z usytuowaniem osady Wysokie Miasto, która wykształciła się wokół kościoła św. Floriana na trasie traktu handlowo-komunikacyjnego z Węgier na Śląsk i do Torunia. Dzięki tej korzystnej lokalizacji rozwijała się wymiana towarowa i usługi. Zaspokajały one potrzeby nie tylko podkrakowskiego ośrodka, ale całego zespołu osadniczego. Żywiłowy rozwój gospodarczy przyczynił się do otrzymania praw miejskich przez powstałe na tym korzeniu miasto zwane Florencją, a od drugiej połowy XIV wieku Kleparzem. Dokument lokacyjny z 1366 roku zagwarantował prawo do posiadania jatek mięsnych, kramów szewskich i kowalskich,

¹ Artykuł stanowi drugą część tekstu poświęconego placom targowym Krakowa w fotografiach w zbiorach Muzeum Krakowa. W pierwszej odsłonie przybliżono targi śródmiejskie, natomiast w niniejszej podjęto się ukazania targowisk znajdujących się w dawnych miastach satelitarnych Krakowa i na jego przedmieściach.

piekarskich, sukiennych oraz do organizowania targów zbożowych². Wytoczony plac targowy obejmował obszar porównywalny do Rynku Głównego (ok. 170 × 180 m). W jego centrum stał murowany ratusz (do 1803 roku) i budynki służące kupcom. Najbardziej prestiżowa część placu znajdowała się przed kościołem św. Floriana. Po przyłączeniu Kleparza do Krakowa pod koniec XVII wieku na dużą skalę handlowano tu słomą i sianem oraz organizowano jarmarki końskie i targi zbożowe, przyciągające handlarzy z Galicji, a nawet ze Śląska i Moraw³. Plac obrósł charakterystyczną zabudową, zajazdami i oberzami, w których zatrzymywali się kupcy po długiej podróży oraz gdzie dobijali targu. Podobne budynki znajdowały się przy innych targowiskach, chociażby przy placu Wolnica, jednak na Kleparzu zachowały się najdłużej. Potwierdza to fotografia Ignacego Kriegera⁴ z 1866 roku z dobrze widocznymi domami zajezdnymi⁵. Nieistniejącą już dziś zabudowę można dostrzec na kliszy szklanej przedstawiającej Barbakan, wykonanej w 1875 roku przez tegoż samego fotografa. Uchwycono ją w lewym górnym rogu, w miejscu, gdzie dziś mieści się gmach Akademii Sztuk Pięknych⁶.

Obszar Rynku Kleparskiego kilkakrotnie ulegał przekształceniom. Do najważniejszych zmian należy dokonane w drugiej połowie XIX wieku podzielenie obszaru na dwa mniejsze place pierzeją monumentalnych budynków: wspomnianej Szkoły Sztuk Pięknych, Dyrekcji Kolei i Powszechnej Szkoły Mie-

skiej. Wschodnia część, stanowiąca przedpole Barbakanu, stała się przestrzenią reprezentacyjną. Po śmierci mistrza Jana Matejki nazwano ją jego imieniem. Część zachodnia w 1880 roku otrzymała oficjalnie nazwę Rynku Kleparskiego i kontynuowała targowe tradycje⁷. Dekadę później uwiecznił ją na kliszy szklanej Natan Krieger⁸. Fotografie wykonał prawdopodobnie rankiem, przed pojawieniem się pierwszych sprzedawców, lub w dniu wolnym od handlu. Poza widocznym budynkiem komisarza targowego znajdowało się na nim zaledwie kilka wozów drabiniastych i rozrzucone skrzynie⁹. Prawdopodobnie celowo wybrał taki moment, gdyż jego intencją nie było zarejestrowanie obrazu targu, lecz kompleksu klasztornej Księży Misjonarzy z kościołem św. Wincencego á Paulo przy ulicy św. Filipa. 15 lat później miejsce to zostało ponownie sportretowane przez nieznanego autora, tym razem w pełnej targowej krasie, z licznymi wozami wypchanymi słomą i zbożem¹⁰. Powyżej przytoczone fotografie mają fenomenalną wartość, gdyż dokumentują zmiany zachodzące na Rynku Kleparskim. W dwudziestolecie międzywojennym furmanki wyładowane słomą stały się rzadkością, podobnie jak wyroby koszykarskie i bednarskie, gdyż ich sprzedaż przeniesiono na Nowy Kleparz¹¹. Na Starym Kleparzu oferowano głównie zboże, jarzyny, ale również gołębie, króliki, ptaki i psy¹². Wokół placu mieściło się kilkanaście sklepów i składów z owsem, koniczyną oraz zbożem¹³. Niestety brak w zbiorach Muzeum Krakowa zdjęć

² Beiersdorf Zbigniew: Kleparz. Przemiany struktury przestrzennej i urbanistycznej. W: *Miasto bez murów. W 650. rocznicę lokacji Kleparza (1366-2016)*. T. 1. Red. nauk. Aleksandra Radwan. Kraków 2016, s. 35–37; Bubień Walery: *Wokół Rynku Kleparskiego*. Kraków 2017, s. 7–8; Gołąb-Korzeniowska Monika: „Rola i znaczenie placów handlowych w strukturze przestrzennej miasta na przykładzie Krakowa”. Kraków 1997. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. Tadeusza Bartkowicza na Politechnice Krakowskiej, s. 37–38; Kucia Agata: *Funkcje rzemieślniczo-handlowe rynków średniowiecznego Krakowa, Kazimierza i Kleparza*. „Wrocław Antiqua” 2011, t. 13, s. 260, 265.

³ Szerzej: Szczerba Michał: Handel i rzemiosło Kleparza w okresie staropolskim. W: *Miasto bez murów...*, s. 82–88.

⁴ Ignacy Krieger (1817–1889), jeden z najważniejszych pionierów fotografii XIX w. W 1860 r. zamieszkał w Krakowie. Miastu i jego zabytkom w dużej mierze poświęcił swoją twórczość. Uwiecznienie architektury oraz pejzaży Krakowa i jego okolic stanowi współcześnie znakomity materiał dokumentalny. Podobną wartość posiadają fotografie ukazujące ludność podkrakowskich wsi, obecnie dzielnic miasta, która przybywała m.in. na miejskie targi w celu sprzedaży wyprodukowanych w swoich gospodarstwach dóbr. Na licznych kliszach utrwalił również mieszkańców Galicji w ich tradycyjnych, regionalnych strojach, co stanowi nieocenione źródło wiedzy dla etnologów. *Ignacy Krieger*. Wybór fotografii i oprac. Ewa Gaczoł, Teresa Kwiatkowska, wstęp Ewa Gaczoł. Kraków 2017; Gaczoł Ewa, Gellner Joanna: *Żydowskie wątki w fotografii ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Część 1. Fotografie do 1939 roku*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2018, z. 35, s. 288–289.

⁵ Nr inw. MHK-Fs323/IX.

⁶ Nr inw. MHK-7508/K.

⁷ Beiersdorf Zbigniew: Kleparz. Przemiany..., s. 66; Bubień Walery: *Wokół Rynku...*, s. 33.

⁸ Natan Krieger (1844–1903), syn wybitnego fotografa Ignacego Kriegera. Pod okiem ojca zdobywał wiedzę, doświadczenie i przygotowanie do pracy fotografa, a z czasem przejęcia rodzinnego zakładu fotograficznego. Specjalizował się w fotografowaniu krakowskich zabytków, dzieł sztuki i pamiątek kultury materialnej. *Natan Krieger*. Wybór fotografii, oprac. i wstęp Ewa Gaczoł, Anna Kwiatek. Kraków 2018.

⁹ Nr inw. MHK-Fs154/IX. Gaczoł Ewa: Nota katalogowa A.19. W: *Miasto bez murów. W 650. rocznicę lokacji Kleparza (1366–2016)*. T. 2. Red. nauk. Aleksandra Radwan. Kraków 2016, s. 18–19.

¹⁰ Nr inw. MHK-486/VIIIk. Szczerba Michał: Nota katalogowa A.20. W: *Miasto bez murów...* T. 2, s. 19.

¹¹ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej cyt. ANK), Starostwo Grodzkie Krakowskie, sygn. StGKr 29/218/102, niepag. Rozporządzenie Magistratu z 18 września 1924 r. w sprawie przeniesienia sprzedaży wybranych towarów na inne targowiska; *Obwieszczenie. Przeniesienie targu z rynku kleparskiego*. „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1920, nr 7, s. 84–85; *Sprawozdanie z działalności Zarządu miasta w sprawach targowych i aprowizacyjnych za czas od 1924 r.* „Dziennik Rozporządzeń...” 1927 nr 1, s. 1–2.

¹² ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr 29/33/5179, niepag. Place targowe, 1938 r.; nr inw. MHK-Fs14304/IX/218; *Obwieszczenie Zarządu Miejskiego w stoł. król. m. Krakowie z 19 XII 1934 r. w sprawie oznaczenia przedmiotów sprzedaży na poszczególnych placach targowych, unormowania czasu trwania targów, oraz godzin wykupu przez handlarzy*. „Dziennik Rozporządzeń...” 1925, nr 1, s. 266.

¹³ Krygowski Władysław: *W moim Krakowie nad wczorajszą Wisłą*. Kraków 1980, s. 263–264; Bubień Walery: *Wokół Rynku...*, s. 35.

Sprzedaż warzyw na Starym Kleparzu, fot. Józef Lewicki, 1966; w zbiorach MK, nr inw. MHK-8964/N/2

z tego okresu mogących zilustrować działalność targowiska. Być może wiązało się to ze spadającym znaczeniem placu na rzecz mieszczących się kilka przecznic dalej targów u wylotu ulicy Długiej – Nowego Kleparza oraz placu Słowiańskiego. Pojawiły się nawet pomysły zlikwidowania go i utworzenia w jego miejsce parku z reprezentacyjnym placem. Wielowiekowa tradycja wygrała i targowisko ocalało.

Deficyt fotografii z okresu międzywojennego rekompensują prace z lat czterdziestych, pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku. Najcenniejsze z nich przybliżają funkcjonowanie tego miejsca. Na zdjęciu z 1948 roku autorstwa Edwarda Węglowskiego widać tętniący życiem targ, stoiska i kosze wypełnione warzywami, krzepką przekupkę i zainteresowanych klientów¹⁴. Równie interesujące wydaje się inne ujęcie. Tym razem za straganem stanął sprzedawca. Jego stoisko z owocami i warzywami przed słońcem chronił duży parasol¹⁵. Fotografie Henryka Hermanowicza¹⁶ i Józefa Lewickiego z lat sześćdziesiątych XX wieku potwierdzają, że Stary Kleparz stał się najpopularniejszym miejscem, gdzie krakowianie kupowali jarzyny, zwłaszcza po zlikwidowaniu targu na placu Szczepańskim. Zdjęcia prezentują niezwykle bogactwo oferowanych produktów. Przybliżają infrastrukturę targową i wygląd stoisk. W stosunku do tych przedwojennych zmieniła się ekspozycja towarów. Wystawiano je w drewnianych, niskich skrzynkach i skrzyneczkach, dotychczas używane łubianki i wiklinowe kosze pojawiały się rzadziej. Większość stoisk osłaniały parasole¹⁷. Waga towarowa utrwalała na jednym ze zdjęć, a obok niej stos główek kapusty świadczą o prowadzeniu sprzedaży w ilościach półhurtowych i hurtowych¹⁸. Zupełnie inne ujęcie targu z wysokości kilku pięter Henryk Hermanowicz wykonał w 1968 roku. Widoczne są na nim stragany z warzywami i owocami, których bacznie strzegli sprzedawcy. Pomiędzy stoiskami przechadzali się klienci¹⁹. Znaczenie Kleparza dla zaopatrzenia w płody rolne pokazują prace Daniela Zawadzkiego z 1963 roku, na których uwiecznił reprezentacyjne stoisko z umieszczonymi w skrzynkach warzywami

Stary Kleparz – targowisko, fot. Józef Lewicki, lata sześćdziesiąte XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-8788/N/2

i owocami. Z części wystawionych płodów rolnych zostały ułożone napisy „warzywa”, „owoce” oraz herb Krakowa²⁰.

Wśród zdjęć Starego Kleparza uwagę przykuwa jedno wykonane przez Henryka Hermanowicza w latach pięćdziesiątych XX wieku. Ukazuje w słonecznej, choć zimnej scenarii postaci kobiet ujęte od tyłu. W ręku trzymały kwiaty wykonane z bibuły. Te widoczne są również w otwartej walizce oraz w koszu wiklinowym leżącym nieopodal. Obraz ten ma w sobie coś poetyckiego, czarującego i ulotnego. Być może przyciąga wzrok, bo odbiega od klasycznych sytuacji targowych²¹.

Józef Lewicki w latach sześćdziesiątych XX wieku wykonał serię kilku fotografii, na których uchwycił przekupniów i klientów ze Starego Kleparza. Widoczni na dwóch zdjęciach sprzedawcy przy swoich stanowiskach pracy odzwierciedlają rys charakterologiczny handlarzy tamtych lat. Jeden w okularach, ubrany w wacik i czapkę uszatkę, drugi odziany w kufajkę i kaszkiet. Obaj odda-

¹⁴ Nr inw. MHK-Fs20956/IX/1.

¹⁵ Nr inw. MHK-Fs20956/IX/2.

¹⁶ Henryk Hermanowicz (1912–1992), uczeń Jana Bułhaka. Pochodzący z Wilna fotograf od 1950 r. na trwałe związał się z Krakowem. Znany z poetyckich i nostalgicznych ujęć, utrwalał głównie architekturę, zabytki, pejzaże, ale też sytuacje związane z dniem codziennym. Za swoją twórczość i dorobek wielokrotnie nagradzany i odznaczany. Strzyżewska Joanna: *Kraków w fotografii Henryka Hermanowicza*. W: *I presepi di Cracovia. Szopki krakowskie*. Torino 2008, p. 19.

¹⁷ Numery inw. MHK-Fs14304/IX/218–MHK-Fs14304/IX/221, MHK-8964/N/1-2.

¹⁸ Nr inw. MHK-Fs14304/IX/220; Gellner Joanna: *Nota katalogowa A.22*. W: *Miasto bez murów...* T. 2, s. 20.

¹⁹ Numery inw. MHK-Fs21740/IX/426–MHK-Fs21740/IX/429.

²⁰ Numery inw. MHK-Fs19696/IX, MHK-Fs19697/IX.

²¹ Nr inw. MHK-1834/N/3.

Targ na Nowym Kleparzu, fot. Daniel Zawadzki, 1964; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs19700/IX

ją się lekturze prasy codziennej, opierając się lub siedząc na skrzynkach²². Interesujące wydaje się ujęcie przedstawiające zajęte rozmową kleparzanki i klientkę przy straganie z workami z różnymi gatunkami grochu i fasoli²³. Inna fotografia pokazuje grupkę konwersujących osób na tle targu. Jeden z uczestników zapewne niespodziewanego spotkania stał się szczęśliwym posiadaczem landszaftu ukazującego wiejską zagrodę²⁴.

Zdjęcia pokazują, jak zmieniał się główny targ dzielnicy Kleparz. Mimo upływu lat przyciągał nie tylko klientów, ale również fotografów, którzy wzorem takich malarzy, jak Michał Stachowicz, Józef Pankiewicz, Ludwik Gędłeka i Hi-

polit Lipiński, chcieli uchwycić jego folklor, malowniczość i panujący na nim zgiełk.

Kilkaset metrów dalej na północ od Starego Kleparza, w okolicach ulic Prądnickiej i Kamiennej, mieścił się Nowy Kleparz. Po likwidacji tego placu i utworzeniu w jego miejscu pętli autobusowej nazwę tę przejął targ mieszczący się po przekątnej alei Juliusza Słowackiego, dotychczas określany targiem u wylotu ulicy Długiej. Place te rozróżniano i nie traktowano łącznie. Poza tym pierwszy z wymienionych administracyjnie zlokalizowany był w dzielnicy Krowodrza, a drugi Kleparz. Do powstania tych placów przyczyniły się dziejowe przemiany doby Wielkiego Krakowa, pociągające za sobą rozrost miasta, a za tym potrzeby zaopatrzeniowe mieszkańców²⁵.

W latach międzywojennych przeprowadzono prace modernizacyjne, dzięki czemu Nowy Kleparz zyskał nowoczesne standardy, jak na ówczesne warunki. Posiadał twardą nawierzchnię, zaopatrzony był w system wodociagowy, kanalizację i elektryczność. Sprzedawano na nim wyroby kołodziejskie, bednarskie, rymarskie i powroźnicze oraz siano, słomę, zboże, szczepy owocowe i drzewka²⁶. Muzeum Krakowa dysponuje jedynie czterema zdjęciami tego miejsca autorstwa Daniela Zawadzkiego i Józefa Lewickiego. W szerszym ujęciu pokazują plac ze stojącymi na nim drewnianymi wozami zaprzęgniętymi w konie, a przy nich sprzedawcami i kupującymi. Zarejestrowano niewielki ruch, za to widocznie większy na targu po drugiej stronie alei²⁷. Wszechobecne furmanki świadczą, że za ich pomocą wciąż dowożono to-

²² Numery inw. MHK-8788/N/2-3.

²³ Nr inw. MHK-8789/N/1.

²⁴ Nr inw. MHK-8746/N/3.

²⁵ Beiersdorf Zbigniew: *Kleparz. Przemiany...*, s. 73.

²⁶ Mysonowa Aldona: *Kobieta w handlu targowym*. W: *Zatrudnienie kobiet w handlu na terenie miasta Krakowa*. Red. Lidia Kozakówna. Kraków 1938, s. 85; *Obwieszczenie Zarządu Miejskiego w stoł. m. Krakowie z 19 XII 1934 r. w sprawie oznaczenia przedmiotów sprzedaży na poszczególnych placach targowych, unormowania czasu trwania targów, oraz godzin wykupu przez handlarzy*. „Dziennik Rozporządzeń...” 1925, nr 1, s. 266.

²⁷ Numery inw. MHK-Fs19699/IX, MHK-Fs19698/IX, MHK-Fs19701/IX. Gellner Joanna: Nota katalogowa A.25 i A.26. W: *Miasto bez murów...* T. 2, s. 21.

Widok na plac targowy u wylotu ul. Długiej, fot. Agencja Fotograficzna Światowid, 1934; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs6861/IX

wary do miasta. W połowie lat sześćdziesiątych XX wieku dominującą siłą pociagową na wsi były nadal konie. Tu nie sposób nie zwrócić uwagi na kadr wykonany przez Józefa Lewickiego, którego głównym bohaterem jest właśnie jabłkowity koń. Mimo że sprzedaż na targowisku trwała w najlepsze, on zdecydowanie wzbudzał największe zainteresowanie uczestników targu i przechodniów²⁸.

Czworoboczny plac u wylotu ulicy Długiej, z charakterystyczną figurą Matki Bożej Niepokalanie Poczętej, patronki kupców, na południowym jego krańcu, powstał po zlikwidowaniu kolei obwodowej w 1911 roku. Do jego uruchomienia przyczynił się rozwój zabudowy mieszkaniowej w przyłączonych do Krakowa dzielnicach zachodnich, a tym samym wzrost liczby ludności. Nie bez znaczenia okazał się czynnik natury praktycznej. Kobiety z Krowodrzy zdążające na Stary Kleparz nierzadko zatrzymywały się właśnie tutaj, gdyż znajdowały nabywców na swoje towary. W pierwszych dekadach XX wieku targ zyskał taką popularność, że handlowano na nim warzywami i owocami w ilościach hurtowych²⁹. W latach trzydziestych XX wieku roczny obrót jarzynami sięgał 1200 ton³⁰. Niewiele fotografii, głównie autorstwa fotoreporterów Agencji Fotograficznej Światowid, ilustruje wygląd targu z tamtych lat³¹. Za to sporo jest ich z okresu powojennego, gdy targiem zarządzała Państwowa Agencja Handlowa.

Wspomniany już krakowski dokumentalista Henryk Hermanowicz w cyklu zdjęć z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku skupił uwagę na oferowanym asortymen-

cie i sprzedawcach. Wbrew temu, co zaznaczono powyżej, dominują prace, na których nie ukazano sprzedaży owoców, lecz wyrobów wiklinowych i drewnianych. Ich zbyt przeniesiono tu po likwidacji targu po przeciwległej stronie alei. Podziwiać więc można różnego rodzaju wiklinowe kufry, kosze i koszyki, fotele, zabawki i łóżeczka dla dzieci, poza tym drewniane maselniczki, stoły, stołeczki, zabawki, a zwłaszcza koniki bujane, narzędzia ogrodnicze, głównie grabie, miotły z witek brzoźowych, beczki i wiadra³². Niektóre ujęcia tego, można rzec, pospolitego asortymentu, są niezwykle malownicze, jak leżące na bruku drewniane koło, a za nim sarta grabi³³ czy też wiadra i pędy wikliny³⁴.

Uwagę przyciągają scenki handlowe, które w latach sześćdziesiątych XX wieku uchwycił Józef Lewicki³⁵. W udany sposób zarejestrował klientów dokonujących transakcji,

²⁸ Nr inw. MHK-8721/N/1.

²⁹ Mysionowa Aldona: *Kobieta w handlu...*, s. 86.

³⁰ ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr 29/33/5179, niepag. Place targowe, 1938 r.

³¹ Nr inw. MHK-Fs6861/IX.

³² Numery inw. MHK-Fs21740/IX/72-76, MHK-Fs5912/1-3, MHK-Fs21659/IX/4, MHK-8603/N/326, MHK-8602/N/218, MHK-8602/N/467-469.

³³ Nr inw. MHK-Fs21659/IX/5.

³⁴ Nr inw. MHK-Fs21659/IX/7.

³⁵ Numery inw. MHK-8747/N/1-10.

Klienci na Nowym Kleparzu, fot. Józef Lewicki, lata sześćdziesiąte XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-8747/N/2

sprzedawczynie w trakcie ważenia towaru, pakowania go i podawania. Wzrok przykuwa handlarka wyciągająca kiszzonego ogórka z drewnianego wiaderka³⁶ i starsza kobieta czekająca na klientów, opierająca ręce i głowę na stole, na którym tuż przed nią leży kilkanaście jaj i garnuszek, być może ze śmietaną³⁷.

W latach 1993–1997 przeprowadzono remont placu targowego według projektu architektonicznego prof. Andrzeja Kadłuszki. Wybudowano 12 murowanych pawilonów mieszczących 42 punkty handlowe, stację trafo i sanitariaty, zadaszono ławy do sprzedaży, wymieniono nawierzchnię i ogrodzono plac. Efekty modernizacji tuż po jej zakończeniu uwiecznił Leszek Jesionkowski. Barwne negatywy pokazują stoiska handlowe z kwiatami, warzywami i odzieżą³⁸. Od czasu przebudowy Nowy Kleparz nie zmienił się znacząco i nadal słynie z owoców i warzyw pochodzących nierzadko z własnych upraw sprzedawców.

³⁶ Nr inw. MHK-8747/N/7.

³⁷ Nr inw. MHK-8747/N/5.

³⁸ *Nowy Kleparz*. „Dziennik Polski” 1998, nr 48, z 26 lutego, s. 45. Numery inw. MHK-8329/N/5-7.

³⁹ ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr 29/33/5179, niepag, Koncept pisma Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego w sprawie zaopatrzenia miasta Krakowa, 1938 r.

⁴⁰ ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr 29/33/5179, niepag, Plac targowy, 1938 r.

⁴¹ *Protokół Rady Miasta z dnia 11 VI 1924 r., IV Budowa jatek rzeźniczych na placu Słowiańskim*. „Dziennik Rozporządzeń...” 1924, nr 6, s. 81; *Sprawozdanie z działalności Zarządu miasta w sprawach targowych i aprowizacyjnych za czas od 1924 r.* „Dziennik Rozporządzeń...” 1927, nr 1, s. 1–2.

⁴² Nr inw. MHK-Fs4892/IX.

⁴³ Kwaśniewicz Jan: *Kleparz do 1795 roku*. W: *Z dziejów Kleparza*. Kraków 1968, s. 12–32.

Targ na Nowym Kleparzu, fot. Józef Lewicki, lata sześćdziesiąte XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-8747/N/5

Kleparz należał do dzielnic mogących poszczycić się sporym zagęszczeniem targowisk. Ostatnie z omawianych mieściło się przy placu Słowiańskim. W tym miejscu od XIV wieku znajdował się kościół Świętego Krzyża, ufundowany przez Władysława Jagiełłę i Jadwigę dla benedyktynów obrządku słowiańskiego. Losy budowli były burzliwe, nie omijały jej pożary, po kolejnym z nich popadła w ruinę. Zabudowania rozebrano w 1818 roku, z czasem wolną przestrzeń po wyburzeniu zaadaptowano na plac targowy. Na pamiątkę nazwano go Słowiańskim. Nie był duży, na 16 arach mieściło się 48 stanowisk, w dni targowe przybywało 45 kolejnych³⁹. Handlowano na nim owocami, jarzynami, kwiatami, nabiałem, jajami i mięsem⁴⁰. Warunki, w jakich to czyniono, a mianowicie na ławach pod gołym niebem, nie odpowiadały przepisom sanitarnym, stąd rzeźnicy z podkrakowskich Piasków Wielkich, którzy zdominowali sprzedaż wyrobów mięsnych w tym miejscu, wyszli z inicjatywą wybudowania własnym kosztem hali targowej. W połowie lat dwudziestych XX wieku stanął pośrodku placu podłużny budynek mieszczący 28 jatek mięsnych. Odtąd sprzedaż prowadzono higienicznie, gdyż hala spełniała wymagane normy. Warto wspomnieć, że pawilon powstał w ekspresowym tempie zaledwie czterech i pół miesiąca⁴¹. Sprzedaż jarzyn i owoców nadal odbywała się pod gołym niebem. W upalne dni handlarzy od słońca chroniły rozłożone parasole. Jedną z fotografii ze zbiorów Muzeum Krakowa autorstwa Jerzego Stenera z 1937 roku ukazuje siedzące wprost na trotuarze wiejskie kobiety otulone kraciastymi chustami. Wokół nich leżą kosze i worki z jarzynami, niektóre wiązki marchwi czy buraków spoczywają wprost na ziemi. Wokół sprzedawczyń gromadził się tłum oglądających i kupujących. W oddali można dostrzec zarys wspomnianych jatek rzeźniczych⁴². Plac targowy i zabudowania kramów zlikwidowano po II wojnie światowej⁴³.

Dzielnica Kazimierz, podobnie jak Kleparz, obfitowała w targowiska, które cieszyły się ogromnym zainteresowaniem krakowian. Każde z nich przedstawiało zupełnie inny obraz,

Sprzedaż jarzyn i owoców na placu Słowiańskim, fot. Jerzy Stener, 1937; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs4892/IX

różniły się specyfiką i oferowanym asortymentem. Najważniejszy z nich, plac Wolnica, zlokalizowany w części zamieszkałej zarówno przez chrześcijan, jak i Żydów, prezentował się najokazalej. Im bliżej rewirów z dominacją mieszkańców żydowskich, tym place targowe prezentowały się mniej schłodnie, a wręcz nędznie. Spośród pięciu, na których oferowano przed II wojną światową zróżnicowany asortyment, obecnie działa zaledwie jeden – na placu Nowym. Jak sama nazwa wskazuje, nie był on pierwszym targiem samodzielnego niegdyś miasta na prawym wówczas brzegu Wisły. Prym wiodł wytyczony w 1335 roku wraz z lokacją Kazimierza rynek *forum liberum*, powszechnie nazwany Wolnicą, zapewne od wolnej sprzedaży mięsa. Ten okazały plac o wymiarach blisko 190 × 140 m gęsto zabudowany kramami, jatkami, sukiennicami i ratuszem pośrodku⁴⁴. Kilkakrotne pożary i najazd szwedzki położył kres świetności tego miejsca. Począwszy od drugiej połowy XVII wieku, próbowano przywrócić mu dawną pozycję, nie udało się tego w pełni dokonać. Po przyłączeniu Kazimierza do Krakowa podjęto prace regulacyjne i upiększające przestrzeń placu. Znikały z niego (w latach trzydziestych i czterdziestych XIX wieku) nadwyrężone zębem czasu drewniane kramy handlowe. Do dnia dzisiejszego na placu Wolnica z dawnej zabudowy zachował się jedynie ratusz⁴⁵. Na targu oferowano wówczas drób żywy, jarzyny, leguminę, drewno opałowe oraz węgiel, bliżej ulicy Piekarskiej warzywa i nabiał⁴⁶.

Autorzy najstarszych fotografii skupiali się na uwiecznieniu kościoła Bożego Ciała i kazimierskiego ratusza, a nie placu targowego. Ten zauważono dopiero na początku

XX wieku. Na fotografiach od lat sześćdziesiątych do osiemdziesiątych XIX wieku widać drewniane zabudowania. Zachowane prace pozwalają prześledzić zmiany wyglądu placu. Na fotografii autorstwa Walerego Maliszewskiego⁴⁷ z lat siedemdziesiątych XIX wieku dostrzec można zruderowane kramy⁴⁸. Na innej, wykonanej nieco później przez Ignacego Kriegera, ujęto północno-wschodni narożnik targu. Pośrodku leżały wyroby ceramiczne, rozmaitej wielkości dzbanki i dzbanuszki, za nimi wozy drabiniaste z sianem, sterty kamieni i cegieł, a w narożniku studnia i wielka kadź. Przy

⁴⁴ Krasnowolski Bogusław: *Ulice i place krakowskiego Kazimierza*. Kraków 1992, s. 168; Kucia Agata: *Funkcje rzemieślniczo-handlowe rynków...*, s. 262, 265.

⁴⁵ Gołąb-Korzeniowska Monika: *Rola i znaczenie...*, s. 35; Balcewicz Jacek: *Rynek zwany Wolnicą*. „Kraków” 2009, nr 6, s. 5.

⁴⁶ ANK, Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. WMK VI-22. Projekt stanowczego przekupniów rozłożenia. k. 592.

⁴⁷ Walery Maliszewski (1848–1880), krakowski fotograf znany z utrwalania najważniejszych zabytków Krakowa. Twórca kalendarzy fotograficznych na lata 1867 i 1868 oraz fotografii podwójnych, tzw. stereoskopowych, z lat sześćdziesiątych XIX w. *Maliszewski Walery* [online]. Muzeum Fotografii w Krakowie [dostęp 11 lipca 2018]. Dostępny w internecie: <https://mhf.krakow.pl/?action=education¶m=kzf&id=32>.

⁴⁸ Nr inw. MHK-Fs125/IX.

Targ na placu Wolnica, fot. Ignacy Krieger, przełom lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs10042/IX/25

wozach i między wyłożonym towarem widoczne rozmazane sylwetki sprzedających. Na pierwszym planie uchwycono dachy straganów⁴⁹.

Negatyw na podłożu szklanym Natana Kriegera, wykonany z północno-wschodniego rogu placu, pokazuje stan po przebudowie (z przełomu XIX i XX wieku) i przekształceniu ratusza w szkołę miejską. Fotograf, chcąc zmieścić w kadrze obszerny gmach, ujął również fragment placu targowego ze straganami, wozami drabiniastymi i kilkoma postaciami przekupniów w głębi. Po prawej u dołu widoczni rozmawiający ze sobą uczestnicy targu. Teren nie został jeszcze w pełni uporządkowany, o czym świadczą leżące gdzieś sędy kamienie⁵⁰. Na innej pracy nieznanego fotografa, wykonanej w latach dwudziestych XX wieku, widać plac z drewnianymi budkami i straganami, murowa-

nym budynkiem nadzorczy targowego, sanitariatami i studnią. Po wschodniej stronie stoi rząd koni zaprzężonych do wozów⁵¹. Nie dostrzeżemy asortymentu, ale z danych sporządzonych przez Urząd Wojewódzki Krakowski wynika, że handlowano wówczas pieczywem, nabiałem, owocami i włoszczyzną oraz artykułami przemysłowymi⁵². Ostatnia przedwojenna fotografia, pochodząca z 1935 roku, zarejestrowała zaledwie dwa stragany, na których oferowano materiały i galanterię. Za to dobrze widoczne są sklepy, kawiarnie i piwiarnie działające w kamienicach otaczających plac. Nad wszystkim dominowała bryła kościoła Bożego Ciała⁵³. Począwszy od wybuchu II wojny światowej, gdy w zasadniczy sposób zmieniła się rzeczywistość w dzielnicy żydowskiej, targ na placu Wolnica został zniesiony⁵⁴. Nie wrócił tam po zakończeniu okupacji niemieckiej, co uwieczniono (m.in. Henryk Hermanowicz) na zachowanym materiale fotograficznym ukazującym pustą przestrzeń⁵⁵. Organizowano jedynie okazjonalne kiermasze i letnią giełdę staroci (Jerzy Wójcicki, 1967)⁵⁶.

Znaczenie targu na placu Wolnica uległo osłabieniu wraz z uruchomieniem targowiska na placu Nowym. Powstał on na miejscu chaotycznej, drewnianej, z rzadka murowanej zabudowy, którą, począwszy od 1808 roku, zaczęto porządkować. Prace te postępowały jednak wolno, bo jeszcze w latach siedemdziesiątych XIX wieku terenu w pełni nie uregulowano. Dwie dekady później na placu znajdowały się już kramy i jatki. Pod koniec XIX wieku władze miasta zdecydowały o budowie murowanej hali targowej. Ciekawy projekt pod względem konstrukcyjnym i funkcjonalnym przygotował krakowski architekt Jan Rzymkowski, znany z realizacji budynków o przeznaczeniu gospodarczo-przemysłowym. W 1898 roku zatwierdzono projekt parterowego, 12-bocznego budynku, utrzymanego w formie zmodernizowanego historyzmu, z pustym wewnętrznym dziedzińcem, mogącego pomieścić 37 niedużych sklepików. We wschodniej części przewidziano rytualną rzeźnię drobiu, spełniającą wymagania koszerności. Budowę ceglano-kamiennej hali pomiędzy ulicami Meiselsa i Estery ukończono w 1900 roku. Wzrost liczby mieszkańców dzielnicy żydowskiej, a tym samym zapotrzebowania na mięso spełniające wymogi religijne, wymusił powiększenie powierzchni rzeźni rytualnej. W 1927 roku teren placu wraz z halą wydzierżawiono gminie żydowskiej, która zamówiła u Józefa Weinbergera projekt przebudowy i powiększenia rzeźni dostosowanej do istniejącej hali⁵⁷.

⁴⁹ Numery inw. MHK-Fs3926/IX/19, MHK-3742/K, MHK-Fs7310/IX, MHK-Fs10042/IX/25, MHK-1940/K.

⁵⁰ Nr inw. MHK-1815/K.

⁵¹ Nr inw. MHK-Fs18318/IX/11.

⁵² Rocznie sprzedawano na placu 50 tys. litrów mleka, 200 ton jarzyn, 50 ton owoców. ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr 29/33/5179, niepag. Plac targowy, 1938 r.; *Obwieszczenie Zarządu Miejskiego w stoł. król. m. Krakowie z 19 XII 1934 r. w sprawie oznaczenia przedmiotów sprzedaży na poszczególnych placach targowych, unormowania czasu trwania targów, oraz godzin wykupu przez handlarzy*. „Dziennik Rozporządzeń...” 1925, nr 1, s. 266.

⁵³ Zdjęcie wykonano zapewne w dzień nietargowy. Według danych

pochodzących z lat trzydziestych XX w., zarządca targowy zapewniał 52 stałe stanowiska, a w razie potrzeby możliwości sięgały 350 stoisk. ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr 29/33/5179, niepag. Koncept pisma Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego w sprawie zaopatrzenia miasta Krakowa, 1938 r. Nr inw. MHK-Fs5865/IX.

⁵⁴ Nr inw. MHK-Fs11033/IX.

⁵⁵ Numery inw. MHK-4359/N/1, MHK-Fs15866/IX/549.

⁵⁶ Nr inw. MHK-Fs21835/IX/3.

⁵⁷ Zbroja Barbara, Myślik Konrad: *Nieznaný portret Krakowa*. Kraków 2010, s. 116–117; Zbroja Barbara: „Okraglak” i plac Nowy na krakowskim Kazimierzu. „Rocznik Krakowski” 2009, t. 75, s. 145–162.

Widok na targ na placu Wolnica, autor fotografii nieznan, lata dwudzieste XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs18318/IX/11

Architekt z sukcesem wywiązał się z powierzonego mu zadania. Nowe zabudowania wrosły i wpasowały się w przestrzeni dziedzina starego pawilonu, dzięki czemu nie zaburzyły tradycyjnej z zewnątrz bryły. Otwarcie tej części odbyło się w styczniu 1928 roku. Natomiast w kolejnym roku przeprowadzono prace porządkowe samego placu. Sprawą najbardziej palącą okazało się położenie nowej, betonowej nawierzchni na przygotowany uprzednio grunt. Zastosowano prosty, acz praktyczny zabieg zapewniający utrzymanie nawierzchni w czystości. Niewielkie nachylenie placu znajdującego się nieco powyżej jezdni zapewniło spływanie wody deszczowej i zmywanych z niego nieczystości, co zauważyć można na zdjęciach. Stosując się do coraz bardziej rygorystycznych wymagań sanitarno-porządkowych Komisariatu Targowego, wybudowano szalet podziemny z nadziemnym kioskiem. Po zakończeniu targu przechowywano w nim ławy, zapewniając tym samym porządek. Ten w sumie niewielki plac, o powierzchni zaledwie 45 arów, mógł pomieścić przeszło 150 stoisk⁵⁸. Był jednym z najchętniej odwiedzanych krakowskich targowisk. W dni targowe przybywały tu gospodynie żydowskie i chrześcijańskie nawet z najbardziej oddalonych dzielnic, gdyż powszechnie twierdzono, że towar tutaj oferowano najtaniej⁵⁹. W jatkach i na straganach kupowano owoce, warzywa, sery owinięte w liście kapusty, masło, a także żywy drób. Kury i gęsi na życzenie klienta zabijano i skubano⁶⁰.

Malowniczy obraz targowiska zarejestrowały aparaty fotograficzne. Przeciętną sytuację targową, ale jakże dla nas ciekawą, uchwycił nieznan fotograf w sierpniu 1904 roku⁶¹. Na pierwszym planie widoczny jest wóz drewniany, za nim

postaci rozładowujące skrzynie, po prawej stragany z warzywami i otwarte sklepy w hali. Między stoiskami i ładami punktów handlowych przechadzali się liczni kupujący. Zdjęcia co prawda nie oddają zapachu sprzedawanych owoców ani panującego gwaru, ale są na tyle sugestywne, że możemy go sobie wyobrazić. Dekadę później Tadeusz Gutkowski utrwalił inny kadr z życia targowego. Scena przedstawia kobietę w chustce na głowie, z koszem w ręku i miednicą pod pachą na tle straganów. Przy jednym z nich handlarz poprawiał materiał rozpięty na stelażu⁶². Inna fotografia wykonana w czasie niemieckiej okupacji przez nieznanego autora ukazuje plac z okrągłakiem, opodal którego stały grupki osób. Życia targowego tutaj jednak nie dostrzeżemy⁶³. To powróciło dopiero po wojnie. Targ cieszył się wówczas ogromnym zainteresowa-

⁵⁸ ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr 29/33/5179, niepag. Koncept pisma Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego w sprawie zaopatrzenia miasta Krakowa, 1938 r.

⁵⁹ Rympel Manuel: Słowo o Żydach krakowskich w okresie międzywojennym (1918–1939). W: *Kopiec wspomnień*. Red. Władysław Bodnicki. Wyd. 2 poszerz. Kraków 1964, s. 558.

⁶⁰ Zimmerer Katarzyna: „Pełno ich nigdzie”. W: *Świat przed katastrofą. Żydzi krakowscy w dwudziestoleciu międzywojennym*. Red. nauk. Jan M. Małecki. Kraków 2007, s. 53–54; Scharf Rafael: *Co mnie i tobie Polsko. Eseje bez uprzedzeń*. Kraków 1996, s. 30.

⁶¹ Nr inw. MHK-Fs22083/IX; Gaczoł Ewa, Gellner Joanna: *Żydowskie wątki w fotografii...*, s. 323.

⁶² Nr inw. MHK-Fs22437/IX.

⁶³ Nr inw. MHK-Fs21993/IX/105.

Stoiska na placu Nowym, fot. Henryk Hermanowicz, 1966; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs21739/IX/193

niem, co widać m.in. na zdjęciach wykonanych przez Eugeniusza Wilczyka na początku lat sześćdziesiątych XX wieku. Można by pomyśleć, że nic się nie zmieniło, przekupki nadal handlowały nabiałem i warzywami, kwiatami, używaną odzieżą i towarami, których nie ujęto w kadrze. W głębi widoczny okraglak i drewniane kramy przykryte dużymi parasolami. Zmienili się jednak uczestnicy targu, nie zobaczymy dawnych mieszkańców dzielnicy żydowskiej⁶⁴. Wspomniany wyżej fotograf uchwycił plac od strony ulicy Rabina Meiselsa. Na

pierwszym planie zdążający na targ przechodnie, jak i osoby, które wracają ze sprawunkami w torbach i siatkach. W tle widać plac z okraglakiem, licznymi klientami i sprzedawcami, niektórzy z nich oferują towary wprost z ziemi⁶⁵. Natomiast na kilku ujęciach wykonanych przez Henryka Hermanowicza w 1966 roku możemy przyrzeć się stoiskom z bliska, a na nich warzywom ułożonym w wiklinowych koszach. Na innym kadrze uchwycono sprzedaż kwiatów. Przed handlarzami stoją wiadra z różnokolorowym kwieciami, wokół nich przechadzają się liczni kupujący⁶⁶. Kilka zdjęć Hermanowicz wykonał z perspektywy lotu ptaka⁶⁷. Fotografie potwierdzają, że po II wojnie światowej handel targowy kwitł wokół okraglaka, jak potocznie nazywano halę. Co prawda, wiele sklepików nie pełniło już funkcji handlowych, lecz magazynowe, jednak z czasem miejsce to ożywało, jakby na przekór tragicznej historii.

Naprzeciw zabytkowej synagogi Izaaka usytuowany był niewielki, mieszczący 24 stanowiska targ rybny⁶⁸. Słynął z największego wyboru ryb w całym Krakowie, ale również handlu drobiem. Ruch panował tu zwłaszcza w czwartki i piątki lub dni przedświąteczne, zarówno chrześcijańskie, jak i żydowskie, co potwierdzają przedwojenne fotografie i wspomnienia⁶⁹. W zbiorach Muzeum Krakowa są zaledwie cztery zdjęcia targu sprzed synagogi. Pierwsze pochodzą z połowy lat dwudziestych, kolejne z drugiej połowy lat pięćdziesiątych XX wieku. Ujęcia są zbliżone do siebie, pokazując targ od strony północno-zachodniej. Na pierwszym z nich, autorstwa Adama Karasia⁷⁰, widać stragany

⁶⁴ Nr inw. MHK-Fs8335/IX.

⁶⁵ Nr inw. MHK-Fs8347/IX.

⁶⁶ Numery inw. MHK-Fs21739/IX/193, MHK-Fs21739/IX/195.

⁶⁷ Numery inw. MHK-8602/N/117, MHK-Fs21739/IX/194.

⁶⁸ ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr 29/33/5179, niepag, Koncept pisma Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego w sprawie zaopatrzenia miasta Krakowa, 1938 r.

⁶⁹ *Obwieszczenie z 25 V 1927 r. w sprawie oznaczania przedmiotów sprzedaży na placach targowych, unormowania czasu trwania oraz godzin wykupu przez handlarzy*. „Dziennik Rozporządzeń...” 1927, nr 5, s. 195; Rympeł Manuel: *Słowo o Żydach...*, s. 559.

⁷⁰ Adam Karaś (1896–1986), krakowski fotografik, portrecista, fotoreporter. Wraz z bratem Wiktorem prowadził w Krakowie uznany zakład fotograficzny oraz wytwórnię filmową Bracia Karaś – Film. Autor ciekawych fotomontaży. *Karaś Adam (1896–1986)* [online]. artinfo.pl [dostęp 10 lipca 2018]. Dostępny w internecie: <http://www.artinfo.pl/artysta/adam-karas>.

Targ rybny na Kazimierzu, fot. Adam Karaś, 1926; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs7543/IX

i potężne, drewniane kadzie oraz beczki napełnione wodą i rybami. Plac wypełniony kupującymi i sprzedającymi, tak chrześcijanami, jak i Żydami⁷¹. Na dwóch fotografiach wykonanych przez Henryka Hermanowicza uczestników targu jest znacznie mniej, nie widać ani starozakonnych sprzedawców, ani klientów. Zmienił się również asortyment⁷². Targ rybny działał do 1939 roku, po wojnie sprzedawano tu głównie artykuły spożywcze. Dekadę po wybuchu wojny Hermanowicz uwiecznił budowę kamienicy przy skrzyżowaniu ulic Estery i Izaaka, która przesłoniła synagogę i zajęła przestrzeń dawnego placu targowego⁷³.

Osobliwym miejscem nie tylko na Kazimierzu, ale w całym Krakowie była tandeta przy ulicy Szerokiej. Z niemieckiego *Tand* oznacza drobiazgi, rzeczy niedrogie, ale niedbale wykonane, jak również miejsce handlu starzyzną⁷⁴. Znaczenie tego słowa odpowiadało oferowanym tutaj towarom. We wtorki i w piątki nabywano tu sfatygowane futra, znoszone spodnie lub buty. Używaną garderobę dostarczali na targowisko domokrażni handlarze, przeważnie żydowscy. Bliżej synagogi Starej znajdowały się kramy z nowymi rzeczami w wyjątkowo atrakcyjnych cenach, nie odznaczały się jednak wysoką jakością⁷⁵. Najczęściej wykonano je z najtańszych materiałów, mimo to niska cena przyciągała niezamożnych klientów, przeważnie robotników i chłopów. Niektórzy uczestnicy targu sprzedawali niepotrzebne w domu przedmioty, polując jednocześnie na korzystny zakup. Bez względu na cenę wszyscy zaciekle targowali się. Opuszczający plac nieśli naręcze okazjnie kupionych części garderoby, przerzuconych przez rękę lub ramię⁷⁶.

Asortyment targowiska z czasem stał się jeszcze bardziej urozmaicony. W latach dwudziestych XX wieku na ulicę Szeroką przeniesiono z Rynku Głównego handel puchem i pierzem. Oferowano również używane artykuły przemys-

łowe, choć sprzedaż starzyzny, przeważnie mebli z drugiej ręki, złomu i wyrobów metalowych oraz wszelkiego rodzaju przedmiotów gospodarstwa domowego odbywała się po drugiej stronie synagogi na placu Bawół. Nie brakowało tutaj używanego obuwia i konfekcji, jak również części potrzebnych do codziennych napraw⁷⁷. Niestety nie zachowały się ślady ikonograficzne tego barwnego miejsca. Na fotografiach utrwalono jedynie pusty plac⁷⁸. Przetrwały natomiast zdjęcia targowiska przy ulicy Szerokiej (11 fotografii). Najwięcej z nich (6) pochodzi z okresu międzywojennego⁷⁹. Pokazują sprzedawców oczekujących na klientów oraz tych ostatnich przyglądających się towarom i dokonujących transakcji. Przykładowo, na fotografii z 1935 roku nieznany reporter Agencji Fotograficznej Światowid uchwycił przed wejściem do synagogi Remu grupkę postaci z naręczem ubrań do sprzedania. Jedna z kobiet prezentowała futrza-

⁷¹ Numery inw. MHK-Fs7543/IX.

⁷² Numery inw. MHK-Fs15866/IX/792-793, MHK-4248/N/1, MHK-4248/N/3.

⁷³ Nr inw. MHK-Fs8602/N/222.

⁷⁴ „Handel tandeciarski” był regulowany w austriackiej ustawie przemysłowej z 1859 r., co świadczy o jego popularności. *Ustawa przemysłowa*. Lwów 1884, s. 33, 72–73.

⁷⁵ Mysonowa Aldona: *Kobieta w handlu...*, s. 85.

⁷⁶ Zimmerer Katarzyna: „Pełno ich nigdzie”..., s. 53; Rympeł Manuel: *Słowo o Żydach...*, s. 557.

⁷⁷ Mysonowa Aldona: *Kobieta w handlu...*, s. 85.

⁷⁸ Nr inw. MHK-Fs8323/IX.

⁷⁹ Numery inw. MHK-Fs5862/IX/1, MHK-Fs5863/IX/1, MHK-Fs5864/IX/1, MHK-Fs16182/IX.

Tandeta przy ul. Szerokiej, fot. Henryk Hermanowicz, 1945; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs21468/IX

ną etolę dwóm zainteresowanym klientkom. Sprzedawano w sposób obnośny. Najczęściej handlowano prosto z ziemi lub trzymano towary w ręku⁸⁰.

Ze zdjęć przebija wszechobecna bieda, ludzie lichy ubrani, niektórzy nieposiadający nawet butów. Jeszcze bardziej przytłaczająco prezentuje się tandeta na zdjęciach z lat 1945–1946 wykonanych przez Henryka Hermanowicza⁸¹. Widoczne odrapane, zniszczone kamienice oraz pozostałości po zburzo-

Targ przy ul. Szerokiej, fot. Henryk Hermanowicz, 1946; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs13523/IX/285

nych budynkach. Na pierwszym planie zarejestrowano liczne budki i prowizoryczne stragany osłonięte parasolami. Zainteresowanie było nie mniejsze niż przed wojną. Oferowano tu wówczas, podobnie jak na innych targowiskach, wszystko, co przedstawiało jakąkolwiek wartość: meble, obrazy, bibeloty, zastawę stołową, odzież czy też samowary. Wiele towarów pochodziło z mieszkań osób, które nie przeżyły wojny, lub tych, które nie potrzebowały artykułów zbytku, lecz pieniądze na jedzenie. Hermanowicz utrwalił dwie sceny. Na pierwszej widoczne cztery przekupki siedzące przy ścianie kamienicy z rozłożonymi na ziemi walizkami i koszem pełnym kolorowej włóczki w kłębkach. Kobiety w oczekiwaniu na klientki rolowały włóczki na wrzeciona⁸². Kolejny kadr ukazuje stoisko gastronomiczne. Na blacie leżały talerze z kanapkami z bułki, butelki z sokiem, samowar, słoik z cukrem oraz kubek z łyżeczką w środku, zapewne sprzedawczynie. W przeszkłonej nadstawce upchano bułki i weki. Na niej stały butelki, być może z wodą sodową, oraz słoik z ciasteczkami. Na stołku opodal stoiska widoczna waga szalkowa. Za ladą na klientów czekały dwie sprzedawczynie w chustkach na głowie⁸³.

Podgórze, założone pod koniec XVIII wieku przez zaborcę austriackiego jako odrębne miasto, posiadało własny rynek, wytyczony u podnóża wzgórza Lasoty, który tradycyjnie pełnił funkcje targowe. Ustanowienie targów we wtorki i w piątki (w 1839 roku), a więc w tych samych dniach, w których odbywały się targi krakowskie, w zamyśle Austriaków miało podkopać obroty handlowe stolicy Wolnego Miasta Krakowa przez odbieranie kupców, a przede wszystkim klienteli. We wspomnianych dniach przybywali tu kupcy z pobliskiej Wieliczki, Bochni, Kalwarii Zebrzydowskiej, a nawet z terenów dzisiejszych Czech i Węgier⁸⁴. Znaczenie placu targowego osłabło, gdy już w granicach Krakowa, w 1917 roku, wprowadzono wokół niego tory tramwajowe. Władze miasta zdecydowały o częściowej decentralizacji sprzedaży na inne targowiska XXII dzielnicy. Na plac Zgody (początkowo nazywany Małym Rynkiem, obecnie Bohaterów Getta) przeniesiono sprzedaż nabiału, jarzyn, owoców, drobiu, kwiatów, grzybów, wyrobów bednarskich, koszykarskich i powroźniczych, a na plac Emila Serkowskiego hurtową sprzedaż siana i słomy. Na Rynku Podgórskim pozostawiono jedynie hurtowy handel jarzynami i owocami wprost z wozów oraz sprzedaż przedświąteczną⁸⁵. Poza tym przy ulicy Celnej sprzedawano ryby,

⁸⁰ Numery inw. MHK-Fs5860/IX/1-3.

⁸¹ Numery inw. MHK-Fs13523/IX/282, MHK-Fs13523/IX/285.

⁸² Nr inw. MHK-Fs20320/IX.

⁸³ Nr inw. MHK-Fs21468/IX.

⁸⁴ Lang Elżbieta: *Wokół Rynku Podgórskiego*. Kraków 2015, s. 26–29.

⁸⁵ ANK, Starostwo Grodzkie Krakowskie, sygn. StGKr 29/218/102, niepag. Rozporządzenie Magistratu z 18 września 1924 r. w sprawie przeniesienia sprzedaży wybranych towarów na inne targowiska; *Obwieszczenie Magistratu stoł. król. miasta Krakowa z dnia 23 XII 1929 r. o wyznaczeniu placów targowych*. „Krakowski Dziennik Wojewódzki” 1930, nr 1, s. 9; *Obwieszczenie Zarządu Miejskiego w stoł. król. m. Krakowie z 19 XII 1934 r. w sprawie oznaczenia przedmiotów sprzedaży na poszczególnych placach targowych, unormowania czasu trwania targów, oraz godzin wykupu przez handlarzy*. „Dziennik Rozporządzeń...” 1925, nr 1, s. 266.

a przy ulicy Zabłocie uruchomiono w 1925 roku targowicę końską. Niestety w zasobach Muzeum Krakowa zachowała się wyjątkowo skromna dokumentacja fotograficzna targów największej prawobrzeżnej dzielnicy Krakowa z pierwszych dekad XX wieku, nieporównywalna z tą, jaką posiada chociażby Rynek Główny czy plac Szczepański⁸⁶. W zbiorach muzealnych przechowywane są zdjęcia przedstawiające Rynek Podgórski. Niewiele z nich ukazuje sytuacje targowe. Po baczniejszym przyjrzeniu się dostrzec można detale związane z działalnością handlową na placu. Na zdjęciu Rynku Podgórskiego wykonanym przez Natana Kriegera w 1896 roku widać nie tylko kościół św. Józefa, jeszcze w klasycystycznej oprawie, przed przebudową nadającą mu neogotycki sznyt – pośrodku placu tuż obok studni piętrzą się ławy targowe⁸⁷. Kilkadziesiąt lat później, w 1943 roku, na dwóch negatywach wykonanych przez Mariana Plebańczyka widać rzędy drewnianych pustych ław po zachodniej pierzei placu. Jeden z negatywów zarejestrował stoisko z węglem. Wśród dużych koszy z opałem stoi nędznie ubrana starsza kobieta. Za nią widoczny lichy, drewniany stragan⁸⁸. Po II wojnie światowej ostatecznie zlikwidowano plac targowy przed najważniejszą podgóorską świątynią. Pojawiały się na nim okazjonalne stoiska z owocami, a przed uroczystością Wszystkich Świętych z chryzantemami, zarejestrowane na kliszach fotograficznych przez Józefa Lewickiego⁸⁹.

Zastanawia fakt, że o ile targ koński na placu Na Groblach budził zainteresowanie malarzy i fotografów, o tyle ten przy ulicy Zabłocie, gdzie we wtorki sprzedawano konie, a w piątki zwierzęta hodowlane, już nie. Być może dlatego, że przez długie lata (do czasu połączenia Krakowa z Podgórzem) nie był to krakowski targ, a fotografowie mentalnie i emocjonalnie związani byli z Krakowem.

Tym bardziej za wyjątkowo cenne uznać należy utwarcenie na fotografii nieistniejącej już hali targowej przy ulicy Kalwaryjskiej, która stanowiła kluczowy punkt zaopatrywania się podgórczan. Działała w niej 50 jatek mięsnych, sześć sklepów i 11 kramów. Wyposażona była w chłodnię na 20 komór. Wybudowana w latach 1901–1903 według projektu architekta Józefa Kryłowskiego działała zaledwie trzy dekady. Widoczny w kadrze ceglany budynek został zburzony w 1934 roku, tuż po wybudowaniu mostu im. Józefa Piłsudskiego łączącego Podgórze z Krakowem. Hala musiała ustąpić miejsca drodze prowadzącej do przeprawy

mostowej. Rada Miejska Podgórza zapewniała, że zniszczony budynek zastąpi nowy, powstał nawet jego projekt. Tak się jednak nie stało. Na zaledwie jednym negatywie, autorstwa Stanisława Kolowcy⁹⁰, możemy podziwiać bryłę ceglano-gmachu w stylu arkadowym⁹¹.

Kolejnym ważnym miejscem na mapie targowej Podgórza była giełda, która od lat pięćdziesiątych XX wieku działała w okolicy ulic Kalwaryjskiej i Tadeusza Kutrzeby. Po kilku latach przeniesiono ją na ulicę Krzywda⁹². Kontynuowała tradycje tandety działającej niegdyś przy ulicy Szerokiej. Poza starzyzną handlowano tu sprzętem elektronicznym, odzieżą i artykułami przemysłowymi pochodzącymi z paczek otrzymywanych ze Stanów Zjednoczonych Ameryki czy krajów Europy Zachodniej. Targowisko zlokalizowano daleko od centrum Krakowa, na obszarze nieużytków i rozsianych zakładów przemysłowych. Nie było ono przystosowane do potrzeb handlowych, sprawiając wrażenie tymczasowości. Nie posiadało infrastruktury targowej, chociażby prowizorycznych stołów, z rzadka handlarze przynosili ze sobą krzesło. Zazwyczaj stali w kilku długich rzędach⁹³. Sprzedaż odbywała się z ręki lub wprost z ziemi, na której rozkładano gazety, tektury lub folie. Na tak przygotowane stanowisko kładziono oferowany asortyment. Ubrania przymierzano przy stoiskach⁹⁴. Dzięki serii 36 negatywów autorstwa Józefa Lewickiego z lat sześćdziesiątych XX wieku możemy poczuć specyfikę tego miejsca. Widać ogromne zainteresowanie, jakim cieszyło się targowisko i oferowane na nim artykuły, przede wszystkim konfekcja i obuwie, ale też książki i starocie. Zdjęcia dzielą się na naturalne i pozowane. Bohaterką tych drugich była młoda brunetka pojawiająca się na kilkunastu z nich, gdy oglądała lub przymierała stroje. Fotograf wchodził pomiędzy przechodniów, przeciskał się między nimi, przez co zdjęcia zyskały na autentyczności, ale straciły na artyzmie. Nie wszystkie uznać można za udane, zdarzało się kilkukrotne ujęcie tej samej sceny. Część fotografii skupiała się na sprzedawcach i klientach. Uwagę przyciągały dwa kadry, na jednym z nich uchwycono kobietę handlującą obuwem. Wokół niej wprost na bruku leżało wiele par butów męskich, damskich, nowych i używanych, obok puste worki i rower, którym handlarzka przyjechała na bazar⁹⁵. Drugie przedstawia chłopca siedzącego na ziemi, przed którym leżą zaledwie cztery pary butów⁹⁶. Kilka zdjęć pokazuje skalę targowiska, które rozciągało się po obu

⁸⁶ Nr inw. MHK-522/K. Szerzej w artykule *Śródmiejskie place targowe Krakowa w fotografii ze zbiorów Muzeum Krakowa*, w niniejszym tomie.

⁸⁷ Nr inw. MHK-522/K.

⁸⁸ Numery inw. MHK-8998/N/31-32.

⁸⁹ Numery inw. MHK-8725/N/1-2, MHK-8858/N/1.

⁹⁰ Stanisław Kolowca (1904–1968), uczeń Antoniego Pawilkowskiego. Związany zawodowo z Muzeum Przemysłu Artystycznego w Krakowie i Państwowymi Zbiorami Sztuki na Wawelu. Fotografował głównie dzieła sztuki, rzemiosło artystyczne i architekturę. Znany z utrwalenia zbiorów wawelskich oraz ołtarza mariackiego autorstwa Wita Stwosza w kościele Najświętszej Marii Panny w Krakowie. Eksperymentował z różnymi technikami fotograficznymi.

Encyklopedia Krakowa. Red. prow. Antoni Stachowski. Kraków 2000, s. 426.

⁹¹ *Regulamin domowy dla hali targowej w Dzielnicy XXII „Podgórze”*. „Dziennik Rozporządzeń...” 1925, nr 4, s. 36; Lang Elżbieta: *Wokół Rynku...*, s. 56–58. Nr inw. MHK-Fs3229/N.

⁹² Chwilowo działała przy rondzie Antoniego Matecznego, w latach siedemdziesiątych XX w. wróciła na ul. Krzywda.

⁹³ Nr inw. MHK-8770/N/20-21.

⁹⁴ Numery inw. MHK-8770/N/8, MHK-8770/N/9, MHK-8770/N/11, MHK-8770/N/12, MHK-8770/N/17, MHK-8770/N/18, MHK-8770/N/33-35.

⁹⁵ Nr inw. MHK-8770/N/28.

⁹⁶ Nr inw. MHK-8770/N/32.

Tandeta w Płaszowie, fot. Józef Lewicki, lata sześćdziesiąte XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-8770/N/21

stronach ulicy Powstańców Wielkopolskich⁹⁷. Niniejszy cykl fotografii ma ogromną wartość jako dokumentacja ikonograficzna tandety miejskiej doby PRL-u⁹⁸. Dziś, pomimo że jej funkcja nie zmieniła się znacząco, miejsce to wygląda zgoła inaczej, stragany pod chmurką zastąpiły stoiska w halach, a odzież używaną nowa.

W zbiorach Muzeum Krakowa znajdują się fotografie ukazujące sprzedaż targową w najmłodszym podkrakowskim mieście – Nowej Hucie (1949), a następnie jego dzielnicy (od 1951 roku). Pierwszy z placów targowych powstał praktycznie równocześnie z pierwszymi wznoszonymi blokami na osiedlu Wandy na terenie dawnej wsi Mogiła. Drugi – pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku na obszarze Bieńczyc, na późniejszym osiedlu Przy Arce, tuż za ulicą Kocmyrzowską⁹⁹.

Oba targowiska doskonale wpisały się w krajobraz Nowej Huty. Powstały na skraju osiedli, ale w pobliżu bloków, co zapewniło łatwy dostęp do nich. Tętniły życiem, szcze-

Tandeta w Płaszowie, fot. Józef Lewicki, lata sześćdziesiąte XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-8770/N/28

gólnie w dni targowe – poniedziałki i czwartki, kiedy to rolnicy z okolicznych wsi przywozili płody ziemi, a rzemieślnicy swoje wyroby. Odgrywały ogromną rolę w zaopatrzeniu dzielnicy robotniczej, tym bardziej że asortyment oferowany w sklepach był niewystarczający. Nabywano na nich niedostępne w lokalach handlowych produkty przywożone lub przemycane z zagranicy. Dla wielu osób przybyłych do Nowej Huty stanowiły namiastkę dotychczasowego wiejskiego lub małomiasteczkowego życia, gdzie plac targowy stanowił centrum codziennej społecznej egzystencji. Kontynuowały więc przyzwyczajenie dokonywania zakupów na targowiskach, a nie w sklepach¹⁰⁰.

Z bogatego zbioru zdjęć ukazujących powstawanie i funkcjonowanie Nowej Huty zalewie kilka pokazuje targowiska. Jedno z nich autorstwa Henryka Hermanowicza, wykonane pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku, utrwaliło pierwszy targ na osiedlu Wandy. Powstał samorzutnie po przeciwnej stronie obecnej ulicy Bulwarowej, na wolnej przestrzeni, w odpowiedzi na potrzeby ludności. Hermanowicz pokazał go z oddali. Na pierwszym planie widać teren porośnięty trawą i młodymi drzewkami wzmocnionymi grubszymi palikami. W głębi dostrzec można grupę kilkudziesięciu uczestników tego spontanicznie utworzonego targowiska. Po lewej widoczne wozy końskie, a po prawej drewniane stragany. W tle majaczą kominy kombinatu¹⁰¹.

Ogromny napływ ludności i potrzeby zaopatrzenia jej wymusiły opracowanie projektu i lokalizacji stałego placu targowego. Przygotowano go w 1957 roku, ale dopiero w latach sześćdziesiątych XX wieku targ przeniesiono w obecne miejsce, czyli w pobliże skrzyżowania dzisiejszej alei Jana Pawła II z ulicą Bulwarową. Mogiński Plac Targowy, bo taką nosił oficjalnie nazwę, nie był duży. Jego powierzchnia sięgała nieco ponad 40 arów¹⁰². Handel odbywał się na placu, który zamykały cztery kioski i budynek administracyjny, stanowiące najstarszą część infrastruktury. Hermanowicz uwidoczniał to na negatywie z lat sześćdziesiątych¹⁰³. Drugą odsłonę tar-

⁹⁷ Numery inw. MHK-8770/N/24, MHK-8770/N/26.

⁹⁸ Jak przystało na epokę kontroli społecznej, widoczni na zdjęciach funkcjonariusze milicji pilnują porządku. Numery inw. MHK-8770/N/5, MHK-8770/N/23.

⁹⁹ Płaziak Monika, Szymańska Anna Irena: *Uwarunkowania działalności przedsiębiorców i rolników na placach targowych na przykładzie Nowej Huty*. „Przedsiębiorczość i Edukacja” 2015, nr 11, s. 213.

¹⁰⁰ Eaedem: Rola placów targowych w strukturze przestrzenno-społecznej i ekonomicznej Nowej Huty. W: *Społeczno-ekonomiczne i przestrzenne przemiany struktur regionalnych*. Red. Elżbieta Kaczmarek, Piotr Raźniak. T. 2. Kraków 2014, s. 94.

¹⁰¹ Nr inw. MHK-Fs15654/IX/402.

¹⁰² Płaziak Monika, Szymańska Anna Irena: Rola placów..., s. 91.

¹⁰³ Nr inw. MHK-4037/N/3.

Plac targowy na osiedlu Wandy, fot. Henryk Hermanowicz, pierwsza połowa lat sześćdziesiątych XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-4037/N/3

gu przedstawiono w zupełnie z innej perspektywie. Zdjęcie wykonano z góry, być może z okna pobliskiego bloku. Na placu dominowały furmanki stojące w dwóch rzędach. Na obrzeżach targu handlarki, niektóre siedząc wprost na ziemi, sprzedawały towary. Stoiska nie dorównywały tym z przedwojennego placu Szczepańskiego czy ze Starego Kleparza. Za placem widoczny fragment ulicy z domami jednorodzinnymi oraz jedno- i dwupiętrowymi blokami mieszkalnymi na osiedlu Wandy. Targ w Mogile utrwalono zaledwie na dwóch fotografiach. Niemniej jednak udało się zarejestrować dwa odrębne targowiska w różnych lokalizacjach. Jedno powstało samorzutnie, drugie – według z góry określonego planu.

Zdjęcia targu w Bieńczycach wykonał w latach siedemdziesiątych XX wieku Stanisław Gawliński. Mają one zupełnie inny charakter od poprzednich. Nie możemy przekonać się, że bazar miał prawie dwukrotnie większe rozmiary od opisanego wyżej (ponad 70 arów). Ukazują za to sytuacje targowe, pochyloną nad drewnianymi skrzynkami z jabłkami

mi sprzedawczynię wrzucającą wybrane owoce do wiaderka oraz grupkę klientów stojących przy skrzynkach. W tle widoczne betonowe lamy straganów pod daszkami z blachy falistej, częściowo zajęte przez sprzedających, w głębi murywany pawilon handlowy¹⁰⁴.

Niedostatek zdjęć targowisk uzupełniają fotografie okazjonalnej sprzedaży ulicznej. Handlarze rozkładali swoje stanowiska w miejscach, gdzie pojawiała się najwięcej przechodniów, jak chociażby przed głównym wejściem do kombinatu im. Włodzimierza Lenina. Kilka zdjęć autorstwa Stanisława Gawlińskiego z początku lat osiemdziesiątych XX wieku wykonano przed Centrum Administracyjnym Huty. Widoczne pojedyncze sprzedawczynie, zapewne pochodzące z pobliskich wiosek, które przybyły do Nowej Huty zbyć artykuły spożywcze, głównie owoce. Towary le-

¹⁰⁴ Numery inw. MHK-48/XIf/3-4.

Targowisko w Bieńczycach w Nowej Hucie, fot. Stanisław Gawliński, koniec lat siedemdziesiątych XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-48/XIF/4

żały wprost na ziemi na kawałku ceraty lub w koszykach. Klientom prymitywne warunki sprzedaży nie przeszkadzały i z dużym zainteresowaniem obserwowali skromny asortyment sprzedawczyń. Niektórzy decydowali się na zakupy¹⁰⁵.

Braki towarów w dobie gospodarki ogólnie sterowanej były tak dotkliwe, że ludność decydowała się na nabywanie tego, co było dostępne, a nie tego, co wynikało z jej oczekiwań czy potrzeb. W latach sześćdziesiątych Stanisław Gawliński w prosty sposób uchwycił to zjawisko za pomocą kilku ujęć przedstawiających prowizoryczny stragan przy jednym z nieotynkowanych jeszcze bloków. Nowohucianom nie przeszkadzało, że stoisko miało ordynarne zadaszenie i taką też kotarę osłaniającą od wiatru, ważne, co w nim oferowano. Świadczył o tym tłum klientów¹⁰⁶. Na innej pracy tego samego autora widać stoisko w formie dwukółki wypełnionej jabłkami. Za nią kobieta i mężczyzna czekali na klientów, po prawej od nich stał rząd pustych skrzynek po owocach. Jak widać, interes kręcił się znakomicie¹⁰⁷.

Place targowe działały w dawnych miastach ościennych Krakowa, które z biegiem lat stolica Małopolski wchłaniała w obręb swoich granic. Powstawały również w prężnie rozwijających się dzielnicach oddalonych od ścisłego centrum oraz w osadach podmiejskich¹⁰⁸. Proces ten wiązał

się z gwałtownym przyrostem demograficznym Krakowa i gmin sąsiednich, przypadającym na przełom XIX i XX wieku. Niezbędne stały się więc nowe miejsca wymiany towarowej o lokalnym zasięgu. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX wieku dynamicznie rozwijały się tereny na zachodzie Krakowa. Na Piasku, na ziemiach należących do książęcej rodziny Jabłonowskich, pod koniec XIX wieku wytyczono plac przeznaczony na targ zaopatrujący mieszkańców szybko rozwijającej się dzielnicy. Początkowo funkcjonował bez nazwy jako plac targowy przy ulicy Jabłonowskich, od 1926 roku nosił oficjalnie nazwę Jabłonowskich (obecnie Władysława Sikorskiego). Sprzedawano na nim głównie jarzyny i owoce¹⁰⁹. W zbiorach Muzeum Krakowa znajduje się kilka zdjęć, niestety nie utrwalono na nich handlu, być może wykonano je w dni nietargowe. Na jednym z nich, autorstwa Adama Karasia, pochodzącym z okresu I wojny światowej, dostrzec można kolejkę kobiet po ziemniaki, w tle Mleczarnię Miejską mieszczącą się w dawnym XVII-wiecznym spichlerzu¹¹⁰. W okresie międzywojennym znaczenie targowiska malało, co potwierdzają fotografie Stanisława Kolowcy przedstawiające obszerny, pusty w zasadzie plac, poza jednym wozem drabiniastym¹¹¹. W 1929 roku przeniesiono hurtową sprzedaż ziemniaków, ogórków i kapusty z tego targu na nowo powstały plac Na Stawach¹¹². Handel na placu Jabłonowskich nie zamarł zupełnie, odbywał się na niewielką skalę¹¹³. Mieszkańcy nie pozostali więc bez miejsc codziennego zaopatrzenia. Zakupy mogli zrobić w sklepach powstających w otaczających plac kamienicach lub w jego bezpośrednim otoczeniu. Tymczasem miasto rozrastało się dalej na zachód, czego konsekwencją była potrzeba utworzenia kolejnego targu. W dzielnicy Półwie Zwierzynieckie w latach dwudziestych XX wieku wybudowano nowoczesne jak na owe czasy targowisko, wspomniany już plac Na Stawach. Nazwa nawiązywała do znajdującego się tu rybnego stawu Zwierzynieckiego należącego do norbertanek. Z biegiem lat utracił on znaczenie i pod koniec XIX wieku zasypano go, a w latach dwudziestych XX wieku teren po nim ostatecznie uporządkowano. Przestrzeń ograniczoną ulicami Senatorską, Bolesława Komorowskiego i Filarecką przekształcono w obszerny plac targowy o powierzchni 70 arów. Posiadał nawierzchnię szutrową i sanitariaty, podłączono go do sieci kanalizacyjnej i wodociągowej. Pośrodku mieściły się dwa rzędy 12 drewnianych kiosków. W dni targowe przygotowywano miejsce dla 180 sprzedawców, choć możliwości sięgały nawet 450 stanowisk. Targowano na nim

¹⁰⁵ Numery inw. MHK-9/XIf/5, MHK- 33/XIf/1-2, MHK-48/XIf/1, MHK-49/XIf/2.

¹⁰⁶ Numery inw. MHK-65/XIf/2-3.

¹⁰⁷ Numery inw. MHK-99/XIf/1-2.

¹⁰⁸ W artykule ujęto jedynie te place targowe, których dokumentacja fotograficzna jest przechowywana w zbiorach Muzeum Krakowa.

¹⁰⁹ *Rozporządzenie*. „Dziennik Rozporządzeń...” 1920, nr 7, s. 84–85; *Obwieszczenie w sprawie oznaczenia przedmiotów sprzedaży i unormowania czasu trwania targów na placach targowych w Dzielnicy XXIII*. „Dziennik Rozporządzeń...” 1925, nr 1, s. 1.

¹¹⁰ Nr inw. MHK-Fs854/IX.

¹¹¹ Nr inw. MHK-3814/N.

¹¹² *Obwieszczenie Magistratu stoł. król. miasta Krakowa z dnia 16 XI 1929 r. w sprawie przeniesienia targów z pl. Jabłonowskich na plac „Na Stawach”*. „Krakowski Dziennik Wojewódzki” 1929, nr 27, s. 462; *Obwieszczenie Magistratu stoł. król. miasta Krakowa z dnia 23 XII 1929 r. o wyznaczeniu placów targowych*. „Krakowski Dziennik Wojewódzki” 1930, nr 1, s. 9.

¹¹³ ANK, Starostwo Grodzkie Krakowskie, sygn. StGKr 29/218/532, niepag. Pismo Zarządu Miejskiego do Wydziału Wojskowego Zarządu Miejskiego w Krakowie z 28 sierpnia 1939 r. w sprawie zmiany miejsc sprzedaży towarów.

Targ na placu Na Stawach, fot. Daniel Zawadzki, 1963; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs20074/IX

nabiałem, pieczywem, drobiem owocami i warzywami. W sezonie wzrastała sprzedaż ziemniaków, ogórków i kapusty¹¹⁴. Na fotografiach (7) wykonanych przez Daniela Zawadzkiego i fotografów Agencji Fotograficznej Światowid dostrzec można wspomniane drewniane stoiska, a w ich pobliżu sprzedających i kupujących¹¹⁵. Kioski te z bliska zarejestrował na dwóch negatywach Józef Lewicki¹¹⁶. Północno-zachodnia część placu była uporządkowana, natomiast po przeciwnej stronie piętrzyły się hałdy ziemi, gruzu i nieczystości¹¹⁷. Na placu prowadzono zbyt w ilościach hurtowych. Potwierdzają to dane z 1938 roku, z których wynika, że roczna sprzedaż sięgała 750 tys. litrów mleka, 15 ton sera, 6 tys. jaj, 2 tys. sztuk drobiu, 3,5 ton jarzyn, 9 ton owoców¹¹⁸. Brak fotografii, które mogłyby powiedzieć więcej o funkcjonowaniu tego ważnego punktu zaopatrzenia ludności nie tylko z osiedla willowego Salwator i Półwsia Zwierzynieckiego, ale i zachodnich rewirów Krakowa.

Po przeciwległej stronie miasta, na Grzegórkach, prężnie rozwijające się zakłady przemysłowe, zwłaszcza fabryka maszyn Ludwika Zieleniewskiego, zakłady gumowe Semperit i rzeźnia miejska, sprawiły, że automatycznie wzrosła liczba mieszkańców XIX dzielnicy Krakowa. Pociągało to konieczność zaopatrzenia ludności w artykuły pierwszej potrzeby. Powstawały sklepy z artykułami spożywczymi i produktami przemysłowymi, a przy ulicy Grzegórzeckiej samoistnie utworzył się targ. W okresie międzywojennym władze musiały zaakceptować istnienie tego niewielkiego, lokalnego targowiska. Jego powierzchnia zajmowała jedynie 8 arów. Mieściło się na nim zaledwie 15 stałych stanowisk

i pięć okresowych¹¹⁹. Towary, głównie drób, nabiał, jarzyny i owoce¹²⁰, dostarczano przeważnie z wiosek zlokalizowanych na wschód od Krakowa¹²¹.

Włodarze miejscy, widząc potencjalny rozwój dzielnicy robotniczej, zdecydowali o budowie obszernej i funkcjonal-

¹¹⁴ *Obwieszczenie w sprawie oznaczenia przedmiotów sprzedaży i unormowania czasu trwania targów na placach targowych w Dzielnicy XXIII.* „Dziennik Rozporządzeń...” 1925, nr 1, s. 1; *Obwieszczenie z 25 V 1927 r. w sprawie oznaczania przedmiotów sprzedaży na placach targowych, unormowania czasu trwania oraz godzin wykupu przez handlarzy.* „Dziennik Rozporządzeń...” 1927, nr 5, s. 195; Mysionowa Aldona: *Kobieta w handlu...*, s. 86.

¹¹⁵ Nr inw. MHK-Fs-20074/IX.

¹¹⁶ Numery inw. MHK-9325/N/3-4.

¹¹⁷ Numery inw. MHK-Fs3826/IX, MHK-Fs20073/IX.

¹¹⁸ ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr. 29/33/5179, niepag. Place targowe, 1938 r.

¹¹⁹ ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr. 29/33/5179, niepag. Koncept pisma Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego w sprawie zaopatrzenia miasta Krakowa, 1938 r.

¹²⁰ Rocznie sprzedano 6 tys. ton owoców, 1,5 ton masła, 1,2 ton sera i 3 tys. jaj. ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr. 29/33/5179, niepag. Place targowe, 1938 r.

¹²¹ *Obwieszczenie z 25 V 1927 r. w sprawie oznaczania przedmiotów sprzedaży na placach targowych, unormowania czasu trwania oraz godzin wykupu przez handlarzy.* „Dziennik Rozporządzeń...” 1927, nr 5, s. 195.

Targ targowy na Grzegórkach, fot. Józef Lewicki, początek lat sześćdziesiątych XX w.; w zbiorach MK, nr inw. MHK-8736/N/2

nej hali targowej na terenach odkupionych od augustianek przy alei Daszyńskiego 3. Lokalizacja była dogodna również dla mieszkańców sąsiednich, intensywnie rozwijających się demograficznie dzielnic. Na wybór miejsca wpływ miała również mieszcząca się w pobliżu rzeźnia miejska. Zlecenie na wykonanie projektu powierzono dwóm znakomitym architektom: Juliuszowi Dumnickiemu i Edwardowi Kreislerowi. Projekt opracowano w 1936 roku, a prace budowlane rozpoczęto w połowie 1938 roku. Dzięki zdjęciom ze zbiorów Muzeum Krakowa, które wykonali fotoreporterzy Agencji Fotograficznej Światowid, możemy zajrzeć na plac budowy i zobaczyć, jak powstawał gmach¹²² stanowiący

jedną z największych inwestycji w międzywojennej historii Krakowa. Prace posuwały się zgodnie z planem, nikt jednak nie przewidział, że pokrzyżuje je wybuch II wojny światowej. Okupanci przejęli nadzór nad budową będącą już na ukończeniu i oficjalnie otworzyli halę 17 sierpnia 1940 roku, sobie przypisując zasługi na rzecz poprawy standardów handlu. Nie licząc krótkiej egzystencji Bazaru Polskiego, w Krakowie nie działał równie nowoczesny budynek o przeznaczeniu handlowym. Ściany wyłożono do połowy białymi płytkami, przy każdym stoisku umocowano kran z bieżącą wodą, wentylatory i centralne ogrzewanie¹²³. We wnętrzu bardzo funkcjonalnej Miejskiej Hali Targowej mieściło się 20 sklepów i 40 stoisk mięsnych, pięć wędliniarni, osiem stanowisk wyposażonych w baseny z wodą dla sprzedaży żywych ryb. W tylnej części mieściła się kilkupiętrowa chłodnia. Mniejszy pawilon przeznaczono na pracownię bakteriologiczną, weterynaryjną, chemiczną i pomieszczenia administracyjne oraz 36 kramów warzywnych. W prze-

¹²² Numery inw. MHK-Fs6854/IX–MHK-Fs6855/IX, MHK-Fs9880/IX, MHK-Fs21336/IX.

¹²³ Nowak Janusz Tadeusz: *Wokół ulicy Grzegorzeckiej*. Kraków 2017, s. 20–21.

Targowica końska na placu Na Groblach, autor fotografii niezany, 1896; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs18665/IX/9

ściu łączącym oba budynki przewidziano miejsce na handel artykułami gospodarczymi i galanteryjnymi¹²⁴.

Otwarcie hali sprawiło, że zlokalizowany opodal targ rozwijał się jak nigdy dotąd. Po II wojnie światowej kwitł tu handel płodami rolnymi, przywożonymi wozami drabiniastymi z okolicznych wsi. Możemy przekonać się o tym naocznie, oglądając fotografie Józefa Lewickiego przedstawiające stoiska uginające się pod ciężarem główek kapusty, kalafiorów, ziemniaków, ogórków, jabłek i czereśni¹²⁵. Handlowano również żywym drobiem i królikami. Miejsce to przyciągało sympatyków ptactwa. Odbywały się tu targi gołębi i ptaków hodowlanych, co uwiecznił Henryk Hermanowicz¹²⁶. W niedziele „pod halę” przybywali miłośnicy używanych książek i staroci¹²⁷.

Na okres międzywojenny przypada tworzenie nowych targów, likwidacja istniejących od lat lub ich dyslokacja. W 1925 roku targ koński z placu Na Groblach przeniesiono na nowo powstałą targowicę końską przy ulicy Zabłocie. Decyzja okazała się słuszną, gdyż należało uporządkować wały wiślane i ich najbliższą okolicę. Lokalizacja na obrzeżach miasta ułatwiła przepęd zwierząt, nie blokując ważnych arterii prowadzących do centrum¹²⁸. Nie była jednak tak malownicza, jak ta osadzona w niezwyklej scenerii wawelskiego wzgórza. Przyciągała artystów władających pędzlem, m.in. miłośnika wierzchowców Juliusza Kossaka¹²⁹. Miejsce to uwiecznili również Natan Krieger oraz Walery Rzewuski¹³⁰. Ci ostatni utrwalili na kliszach plac, choć nie intencjonalnie, gdyż interesowała ich katedra wa-

¹²⁴ Pszczołkowski Michał: *Architektura użyteczności publicznej II Rzeczypospolitej 1918–1939. Forma i styl*. Łódź 2014, s. 182–183; Zbroja Barbara: *Architektura międzywojennego Krakowa 1918–1939. Budynki, ludzie, historie*. Kraków 2013, s. 248–249; Zbroja Barbara, Myślik Konrad: *Niezany portret...*, s. 265–270.

¹²⁵ Numery inw. MHK-8736/N/1-2.

¹²⁶ Nr inw. MHK-Fs21672/IX.

¹²⁷ *Plac targowy k. Hali Targowej* [online]. [dostęp 18 grudnia 2018]. Dostępny w internecie: <http://unitarg.krakow.pl/nowa/node/14#8>.

¹²⁸ ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr 29/33/5179, niepag. Apropowizacja miasta. Kwestionariusze; *Obwieszczenie. Przeniesienie targu na konie na nowo urządzonej plac targowy przy ulicy Zabłocie*. „Dziennik Rozporządzeń...” 1925, nr 12, s. 150; *Sprawozdanie z działalności Zarządu miasta w sprawach targowych i aprowizacyjnych za czas od 1924 r.* „Dziennik Rozporządzeń...” 1927, nr 1, s. 1–2; Zbroja Barbara, Myślik Konrad: *Niezany portret...*, s. 105–108; Targi i jarmarki

na konie. W: *Ustawy i rozporządzenia...*, s. 315.

¹²⁹ Nr inw. MHK-1410/VIII. *Widok Wawelu*, chromolitografia kolorowana, według akwareli Juliusza Kossaka i Stanisława Tondosa.

¹³⁰ Walery Rzewuski (1806–1883), krakowski fotograf specjalizujący się w zdjęciach portretowych. Utrwalał na nich głównie przedstawicieli arystokracji i szlachty, urzędników, przedsiębiorców, artystów i naukowców. Znaczną część twórczości poświęcił fotografii teatralnej. Poza tym utrwarzał krakowskie zabytki i obrazy znanych malarzy. Jako pierwszy fotografował Tatry. Mossakowska Wanda: *Walery Rzewuski (1837–1888) fotograf. Studium warsztatu i twórczości*. Wrocław 1981, s. 1–10; Kudłacz Katarzyna: *Noty o fotografach i zakładach fotograficznych*. W: Kudłacz Katarzyna, Miśkowiec Marta: *Katalog winiet krakowskich zakładów fotograficznych*. Kraków 2008, s. 324–328; Maciesza Aleksander: *Historia polskiej fotografii w latach 1839–1889*. Płock 1972, s. 52–54, 67–68, 83.

welska¹³¹. Zdjęcia ukazujące plac Na Groblach znajdujące się w zbiorach Muzeum Krakowa podzielić można na dwie grupy. Pierwsze ukazują pusty obszar jedynie z drewnianymi barierkami, do których przywiązywano wierzchowce, pozostałe, wykonane w dni targowe lub w czasie organizowanych dwa razy do roku jarmarków, przedstawiają przestrzeń wypełnioną końmi i zainteresowanymi zakupem klientami¹³². Na jedynych i drugich dostrzec można nieistniejące już zabudowania osady Rybaki¹³³. Przekształcenia Krakowa sprawiły, że dziś nieliczni wiedzą, że w tym reprezentacyjnym obecnie miejscu niespełna 100 lat temu dobijano transakcje m.in. sprzedaży i kupna rumaków.

Proces kształtowania substancji miejskiej Krakowa, jak również towarzyszącej mu sieci placów targowych jest niezwykle fascynujący. Wokół Krakowa powstawały miasta satelitarne: Florencja, Kazimierz, Podgórze i najmłodsza Nowa Huta. Każde z nich posiadało inną specyfikę, podobnie jak toczące się wewnątrz życie gospodarcze, którego przejawem były tętniące życiem targowiska. Rozwijająca się aglomeracja zrodziła potrzebę uruchamiania kolejnych placów handlowych dla zaopatrzenia mieszkańców. Dzięki fotografiom ze zbiorów Muzeum Krakowa możemy prześledzić, poczynawszy od lat sześćdziesiątych XIX wieku, proces tworzenia, przekształcania, zmiany lokalizacji czy też likwidacji placów targowych. Pokazują one również codzienne funkcjonowanie targowisk w różnych okresach historycznych. Wiele uwagi poświęcono zarejestrowaniu uczestników targu – sprzedających i kupujących, poza tym straganów i oferowanych na nich towarów. Mankamentem zbioru jest to, że nie obejmuje on wszystkich placów handlowych. Poza tym niektóre posiadają bogatą dokumentację fotograficzną, inne utrwalono na zaledwie kilku kadrach. Pomimo to prezentowane kolekcje stanowią niezwykle ważne źródło ikonograficzne, które nie tylko obrazuje życie handlowe w Krakowie, ale też w istotny sposób poszerza wiedzę na ten temat.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr 29/33/5179, niepag. Plac targowe, 1938 r.

Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr. 29/33/5179, niepag. Koncept pisma Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego w sprawie zaopatrzenia miasta Krakowa, 1938 r.
Akta Miasta Krakowa, sygn. Kr 29/33/5179, niepag. Apropozycja miasta. Kwestionariusze
Archiwum Wolnego Miasta Krakowa, sygn. WMK VI-22. Projekt stanowczego przekupniów rozłożenia
Starostwo Grodzkie Krakowskie, sygn. StGKr 29/218/102, niepag. Rozporządzenie Magistratu z 18 września 1924 r. w sprawie przeniesienia sprzedaży wybranych towarów na inne targowiska
Starostwo Grodzkie Krakowskie, sygn. StGKr 29/218/532, niepag. Pismo Zarządu Miejskiego do Wydziału Wojewódzkiego Zarządu Miejskiego w Krakowie z 28 sierpnia 1939 r. w sprawie zmiany miejsc sprzedaży towarów

Źródła drukowane

Obwieszczenie Magistratu stoł. król. miasta Krakowa z dnia 16 XI 1929 r. w sprawie przeniesienia targów z pl. Jabłonowskich na plac „Na Stawach”. „Krakowski Dziennik Wojewódzki” 1929, nr 27, s. 462
Obwieszczenie Magistratu stoł. król. miasta Krakowa z dnia 23 XII 1929 r. o wyznaczaniu placów targowych. „Krakowski Dziennik Wojewódzki” 1930, nr 1, s. 9
Obwieszczenie w sprawie oznaczenia przedmiotów sprzedaży i unormowania czasu trwania targów na placach targowych w Dzielnicy XXIII. „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1925, nr 1, s. 1
Obwieszczenie z 25 V 1927 r. w sprawie oznaczania przedmiotów sprzedaży na placach targowych, unormowania czasu trwania oraz godzin wykupu przez handlarzy. „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1927, nr 5, s. 194–196
Obwieszczenie Zarządu Miejskiego w stoł. król. m. Krakowie z 19 XII 1934 r. w sprawie oznaczenia przedmiotów sprzedaży na poszczególnych placach targowych, unormowania czasu trwania targów, oraz godzin wykupu przez handlarzy. „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1925, nr 1, s. 266–267
Obwieszczenie. Przeniesienie targu na konie na nowo urządzony plac targowy przy ulicy Zabłocie. „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1925, nr 12, s. 150
Obwieszczenie. Przeniesienie targu z rynku kleparskiego. „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1920, nr 7, s. 84–85
Protokół Rady Miasta z dnia 11 VI 1924 r., IV Budowa jatek rzeźnych na placu Słowiańskim. „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1924, nr 6, s. 81
Regulamin domowy dla hali targowej w Dzielnicy XXII „Podgórze”. „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1925, nr 4, s. 36
Rozporządzenie w sprawie sprzedaży jarzyn. „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1920, nr 7, s. 84–85

¹³¹ Numery inw. MHK-42/N, MHK-3869/K, MHK-5488/K, MHK-Fs280/IX, MHK-Fs3926/IX/3.

¹³² Numery inw. MHK-Fs6566/IX, MHK-Fs18665/IX/9, MHK-Fs5648/IX.

¹³³ Szerzej: Niemiec Mateusz: *Podwawelskie Rybaki u kresu istnienia.* „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2016, z. 34, s. 119–142.

Sprawozdanie Prezydium Miasta za rok administracyjny 1929. „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1930, nr 1, s. 1–68

Sprawozdanie z działalności Zarządu miasta w sprawach targowych i aprowizacyjnych za czas od 1924 r. „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa” 1927, nr 1, s. 1–2

Targi i jarmarki na konie. W: *Ustawy i rozporządzenia stołeczno-królewskiego miasta Krakowa oraz przepisy dla wewnętrznego urzędowania magistratu. Cz. 1. Ustawy i rozporządzenia. T. 2.* Wyd. Juliusz Leo. Kraków 1917, s. 314–320

Ustawa przemysłowa. Lwów 1884

Literatura pamiątkarska

Krygowski Władysław: *W moim Krakowie nad wczorajszą Wisłą.* Kraków 1980

Rympel Manuel: Słowo o Żydach krakowskich w okresie międzywojennym (1918–1939). W: *Kopiec wspomnień.* Red. Władysław Bodnicki. Kraków 1964, s. 555–587

Scharf Rafael: *Co mnie i tobie Polsko. Eseje bez uprzedzeń.* Kraków 1996

Prace niedrukowane

Gołąb-Korzeniowska Monika: „Rola i znaczenie placów handlowych w strukturze przestrzennej miasta na przykładzie Krakowa”. Kraków 1997. Praca doktorska napisana wykonana pod kierunkiem prof. Tadeusza Bartkowicza na Politechnice Krakowskiej

Opracowania

Balcewicz Jacek: *Rynek zwany Wolnicą.* „Kraków” 2009, nr 6, s. 5–6

Beiersdorf Zbigniew: Kleparz. Przemiany struktury przestrzennej i urbanistycznej. W: *Miasto bez murów. W 650. rocznicę lokacji Kleparza (1366–2016).* T. 1. Red. Aleksandra Radwan. Kraków 2016, s. 32–79

Bubień Walery: *Wokół Rynku Kleparskiego.* Kraków 2017
Encyklopedia Krakowa. Red. prow. Antoni Stachowski. Kraków 2000, s. 426

Gaczol Ewa, Gellner Joanna: *Żydowskie wątki w fotografii ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Część 1. Fotografie do 1939 roku.* „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2018, z. 35, s. 285–364

Ignacy Krieger. Wybór fotografii i oprac. Ewa Gaczol, Teresa Kwiatkowska, wstęp Ewa Gaczol. Kraków 2017

Krasnowolski Bogusław: *Ulice i place krakowskiego Kazimierza.* Kraków 1992

Kucia Agata: *Funkcje rzemieślniczo-handlowe rynków średniowiecznego Krakowa, Kazimierza i Kleparza.* „Wratislavia Antiqua” 2011, t. 13, s. 259–267

Kudłacz Katarzyna: Noty o fotografach i zakładach fotograficznych. W: Kudłacz Katarzyna, Miśkowiec Marta:

Katalog winiet krakowskich zakładów fotograficznych, Kraków 2008, s. 324–328

Kwaśniewicz Jan: Kleparz do 1795 roku. W: *Z dziejów Kleparza.* Kraków, 1968, s. 12–32

Lang Elżbieta: *Wokół Rynku Podgórskiego.* Kraków 2015

Maciesza Aleksander: *Historia polskiej fotografii w latach 1839–1889.* Płock 1972

Mossakowska Wanda: *Walery Rzewuski (1837–1888) fotograf. Studium warsztatu i twórczości.* Wrocław 1981

Mysonowa Aldona: Kobieta w handlu targowym. W: *Zatrudnienie kobiet w handlu na terenie miasta Krakowa.* Red. Lidia Kozakówna. Kraków 1938, s. 82–96

Natan Krieger. Wybór fotografii, oprac. i wstęp Ewa Gaczol, Anna Kwiatek. Kraków 2018

Niemiec Mateusz: *Podwawelskie Rybaki u kresu istnienia. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”* 2016, z. 34, s. 119–142

Nowak Janusz Tadeusz: *Wokół ulicy Grzegórzeckiej.* Kraków 2017

Płaziak Monika, Szymańska Anna Irena: Rola placów targowych w strukturze przestrzenno-społecznej i ekonomicznej Nowej Huty. W: *Społeczno-ekonomiczne i przestrzenne przemiany struktur regionalnych.* Red. Elżbieta Kaczmarska, Piotr Raźniak. T. 2. Kraków 2014, s. 89–105

Płaziak Monika, Szymańska Anna Irena: *Uwarunkowania działalności przedsiębiorców i rolników na placach targowych na przykładzie Nowej Huty. „Przedsiębiorczość i Edukacja”* 2015, nr 11, s. 203–217

Pszczółkowski Michał: *Architektura użyteczności publicznej II Rzeczypospolitej 1918–1939. Forma i styl.* Łódź 2014

Strzyżewska Joanna: Kraków w fotografii Henryka Hermanowicza. W: *I presepi di Cracovia. Szopki krakowskie.* Torino 2008, p. 19

Szczerba Michał: Handel i rzemiosło Kleparza w okresie staropolskim. W: *Miasto bez murów. W 650. rocznicę lokacji Kleparza (1366–2016).* T. 1. Red. Aleksandra Radwan. Kraków 2016, s. 81–97

Zbroja Barbara: „Okrągłak” i plac Nowy na krakowskim Kazimierzu. „Rocznik Krakowski” 2009, t. 75, s. 145–162

Zbroja Barbara: *Architektura międzywojennego Krakowa 1918–1939. Budynki, ludzie, historie.* Kraków 2013

Zbroja Barbara, Myślik Konrad: *Nieznany portret Krakowa.* Kraków 2010

Zimmerer Katarzyna: „Pełno ich nigdzie”. W: *Świat przed katastrofą. Żydzi krakowscy w dwudziestoleciu międzywojennym.* Red. nauk. Jan M. Małecki. Kraków 2007, s. 53–78

Noty katalogowe

Gaczol Ewa: Nota katalogowa A.19. W: *Miasto bez murów. W 650. rocznicę lokacji Kleparza (1366–2016).* T. 2. Red. Aleksandra Radwan. Kraków 2016, s. 18–19

Gellner Joanna, Nota katalogowa A.22, A.25, A.26. W: *Miasto bez murów. W 650. rocznicę lokacji Kleparza (1366–2016).* T. 2. Red. Aleksandra Radwan. Kraków 2016, s. 20–21

Szczerba Michał: Nota katalogowa A.20. W: *Miasto bez murów. W 650. rocznicę lokacji Kleparza (1366–2016)*. T. 2. Red. Aleksandra Radwan. Kraków 2016, s. 19

Prasa

Nowy Kleparz. „Dziennik Polski” 1998, nr 48, z 26 lutego, s. 45

Publikacje internetowe

Karasz Adam (1896–1986) [online]. artinfo.pl [dostęp 10 lipca 2018]. Dostępny w internecie: <http://www.artinfo.pl/artysta/adam-karas>

Maliszewski Walery [online]. Muzeum Fotografii w Krakowie [dostęp 11 lipca 2018]. Dostępny w internecie: <https://mhf.krakow.pl/?action=education¶m=kz-f&id=32>

Plac targowy k. Hali Targowej [online]. [dostęp 18 grudnia 2018]. Dostępny w internecie: <http://unitarg.krakow.pl/nowa/node/14#8>